

Д. Г. Філімонов

Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара**ЛОКАЛІЗАЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ ОРІЛЬСЬКО-САМАРСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ
ДВОХ ПОЛЬОВИХ РЕДУТІВ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ
1735–1739 рр.**

Розглянуто матеріали аналізу письмових і картографічних джерел, а також результати здійснених на його основі польових археологічних розвідок, під час яких на території Орільсько-Самарського межиріччя виявлено залишки двох редутів періоду російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Особливу увагу приділено з'ясуванню інженерних особливостей цих фортифікаційних споруд та вивченню умов їх топографічного

розташування. Зроблено спробу визначити стратегічне значення виявлених редутів відносно шляху, який використовувався Дніпровською армією під час походу на Кримський півострів у 1736 р.

Ключові слова: Орільсько-Самарське межиріччя, російсько-турецька війна 1735–1739 рр., Дніпровська армія, фортифікаційні споруди, подвійні редуту.

Філімонов Д. Г. Локализация на территории Орельско-Самарского междуречья двух полевых редутів периода русско-турецкой войны 1735–1739 гг.

Рассматриваются материалы анализа письменных и картографических источников, а также результаты проведенных на его основе полевых археологических разведок, в ходе которых на территории Орельско-Самарского междуречья были обнаружены остатки двух редутів периода русско-турецкой войны 1735–1739 гг. Особенное внимание уделяется выяснению инженерных особенностей этих фортификационных сооружений и изучению условий их топографического расположения. Также дела-

ется попытка определить стратегическое значение обнаруженных редутів относительно степной дороги, которая была использована Днепровской армией во время похода на Крымский полуостров в 1736 г.

Ключевые слова: Орельско-Самарское междуречье, русско-турецкая война 1735–1739 гг., Днепровская армия, фортификационные сооружения, двойные редуты.

Filimonov D. G. Localization on the territory of Orelsky-in the Samara region two field redoubt during the Russian-Turkish war of 1735–1739 years.

The materials analysis of written and cartographic sources, as well as the results of its field-based archaeological investigations, during which the territory between the Oril-Samara regions were found the remains of two redoubts during the Russian-Turkish war of 1735–1739 years. Particular attention is paid to clarify the engineering features of these fortifications and the study of the conditions of their topographic location. Also, it attempts to define the strategic importance of the detected redoubts on the steppe road that was used by the Dnieper army during the campaign on the Crimean peninsula in 1736.

Also based on archival cartographic material reconstruction of the journey from the river to the river Kilcheni Orelie, who performed military march column

Dnieper army, headed B. H. von Munnich in campaign 1736. A topographic binding to it detected redoubts.

Found that in its engineering features found fortifications are of the double redoubts. Localization and mapping the terrain redoubts helps to clarify some segments passage path that was used Dnieper army during the campaign against the Crimea campaign in 1736 remains Detection redoubts opened new opportunities to enhance the search and study of objects of field fortifications built in the western watershed Aurelie and Samara during the Russo-Turkish War 1735–1739 years.

Keywords: Orelsky-Samara region, Russian-Turkish war of 1735–1739 years, Dnieper army, fortifications, double redoubts.

Проблема локалізації тимчасових польових укріплень – редутів, споруджених у період російсько-турецької війни 1735–1739 рр. на території Дніпровського лівобережжя у межиріччі Орелі та Самари, залишається актуальним і водночас дискусійним питанням вітчизняної історичної науки. Досі остаточно не визначено загальну кількість цих об'єктів польової фортифікації та не встановлено їх точні місця розташування на сучасній топографії регіону. Більшість істориків як другої половини XIX–XX ст., так і сучасних,

які у своїх роботах торкалися різних аспектів історії існування редутів та питань їх локалізації, зазвичай, приділяли увагу лише оборонним спорудам, збудованим на шляху від Орелі до Самари, що пролягав вздовж лівого берега Дніпра [1; 7; 14; 15; 18; 19; 21; 22]. У 2004 р. Дніпропетровською цільовою археологічною експедицією під керівництвом В. А. Ромашка навіть здійснено археологічне дослідження однієї з цих розміщених у заплаві Дніпра військово-архітектурних споруд XVIII ст. [16].

Однак з архівних документів відомо, що в період російсько-турецької війни 1735–1739 рр. між Ореллю і Самарою, крім дніпровської або прибережної, існувала ще одна лінія редутів, віддалених від Дніпра [13, с. 3–8]. Згадки про ці редуту в наявних у нашому розпорядженні письмових джерелах малочисельні та уривчасті. В історіографії лише на сторінках вже класичної праці Ф. Ф. Ласковського подається опис редутів, споруджених біля переправи через р. Кільчень [7, с. 372, 373]. До останнього часу вважалося, що їх залишки були знищені на початку ХХ ст. будівництвом гілки залізниці Гришине – Рівне [19, с. 51, 52]. Проте проведені нещодавно польові дослідження, що ґрунтувалися на попередньому аналізі наявних письмових і картографічних джерел, а також на ретельному вивченні топографії досліджуваного регіону дозволили не тільки спростувати це припущення, а й відшукати рештки деяких тимчасових фортифікаційних споруд ХVIII ст.

Метою цієї статті є введення до наукового обігу матеріалів дослідження, результатом якого стало виявлення в межах території Орільсько-Самарського межиріччя досі невідомих залишків двох польових редутів періоду російсько-турецької війни 1735–1739 рр.

Для того, щоб з'ясувати час виникнення та окреслити ймовірні місця розташування редутів у межиріччі Орелі та Самари, насамперед, необхідно звернутися до письмових джерел. З архівних документів відомо, що в кампанію 1736 р. пунктом збору і головною базою постачання Дніпровської армії (Дніпровської експедиції), котра призначалася для походу на Кримський півострів, було обрано розташоване на правому фланзі Української лінії містечко Полтавського полку Царичанка. Очолив армію генерал-фельдмаршал Бурхард Христофор фон Мініх [3, с. 66]. За його наказом для прикриття Царичанки, що знаходилася на правому березі Орелі, а також для накопичення військ і розміщення магазинів (складів) з продовольчими запасами та військовим спорядженням на протилежному лівому березі річки спорудили великий Царичанський ретраншемент [7, с. 343, 344]. Перший значний перехід Дніпровської армії на шляху від Царичанки до Криму мав пролягати межиріччям Орелі та Самари, по якому на той час проходив кордон між Російською та Османською імперіями [1, с. 184, 185]. Поспішаючи розпочати наступ, головнокомандуючий вирішив вести армію до Самари чотирма колонами. Війська вирушали у похід по мірі готовності та прибуття підрозділів до Царичанки. На Самарі, за якою вже починалися турецькі володіння, Мініх планував спорудити великий ретраншемент, який мав стати передовим прикордонним форпостом і,

водночас, черговою крупною проміжною базою постачання його армії [13, с. 2].

11 квітня 1736 р. від Царичанського ретраншементу до річки Самари вирушила перша колона під командуванням генерала фон Шпигеля (Спигеля). До складу колони входили чотири піхотних (Санкт-Петербурзький, Володимирський, Муромський, Чернігівський) та два драгунських (Сибірський, Ревельський) полки, а також невелика кількість іррегулярних підрозділів [3, с. 74; 13, с. 1]. Ця колона виконувала функцію авангарду всієї Дніпровської армії та мала по можливості долати за добу мінімальну відстань від 15 до 20 верст і максимальну – від 20 до 25 верст [13, с. 1]. На авангардні полки покладалися обов'язки з підготовки шляху для швидкого просування всіх інших армійських колон, обтяжених артилерією та обозом. Тому по мірі просування до Самари солдати і драгуни Шпигеля повинні були лагодити шлях та наводити мости для переправи через зустрічні річки [1, с. 233]. Для виконання поставлених завдань з авангардом були відправлені всі наявні у розпорядженні Дніпровської армії понтони, а солдатам і драгунам видали шанцеві інструменти «которые на лицо имеются при тех полках» [13, с. 5].

Наступного дня услід за авангардною колоною з Царичанського ретраншементу мали вийти ще чотири полки: Гобольський, Копорський піхотні та Санкт-Петербурзький, Інгерманландський драгунські [13, с. 2]. Але збори вояків проходили дуже повільно і перелічені полки вирушили у похід лише 13 квітня [13, с. 7]. Цим регулярним підрозділам російської армії наказувалося «выступить к Чаплинке и делать оным на пути при Чаплинке и к Килченке редуты, потом следовать к Самаре» [13, с. 5]. Тобто редуту мали бути споруджені на шляху, яким рухалася армія в районі р. Чаплинка, лівої притоки р. Протовча, що впадала в Дніпро з його лівого берега і р. Кільчень – правобережної притоки Самари.

За розпорядженням Мініха спорудження редутів поблизу Чаплинки та Кільчені велося цілодобово в три зміни. По мірі прибуття до місць проведення будівництва наступних армійських колон вояки, задіяні на земляних роботах, мінялися [13, с. 6, 7]. Керівникам робіт наказувалося: «Работы при редутах исправлять со всяким прилежанием, пока редуты с их коммуникациями в готовность приведены будут и сменять людей при работах как по утрам, так и по вечерам, которым при отпуске с работ как утром, так и вечером по чарке вина выдавать...» [13, с. 7].

Згідно зі свідченнями сучасника тих подій Германа Христофора фон Манштейна, гарнізони польових редутів склалися з 10–20 солдат або драгунів і 30 українських лівобережних або слобідських козаків під загальним командуванням

російського офіцера [5, с. 100]. Що стосується артилерійського озброєння цих оборонних споруд, то його склад і кількість визначалися у пункті 5 наказу Мініха від 15 квітня 1736 р.: «Из малых чугунных пушек, которыя из Цариченки взяты будут, оставляют на пути в сделанных редутах по одной или по две пушки, а именно: по сю сторону Чаплинки, при Чаплинке одну, при Килченке одну, а к Самаре везти достальныя» [13, с. 8].

Основне призначення редутів, збудованих під час кримської експедиції 1736 р., полягало в забезпеченні комунікаційного сполучення між Українською лінією і Дніпровською армією, що вела бойові дії в пониззі Дніпра і в Криму [1, с. 74]. Редути зазвичай будувалися на стратегічно важливих ділянках шляху, по якому рухалися війська (переправах, розвилках і перехрестях доріг, на місцях, зручних для спостереження за навколишньою місцевістю тощо). Також ці польові укріплення призначалися для прикриття розміщених в них так званих «путевих магазинів», тобто тимчасових складів, влаштованих по всьому маршруту просування армії до Криму та пристосованих для зберігання запасів провіанту і фуражу [1, с. 206]. Останні надходили до складів у редутах з великих стаціонарних магазинів, розміщених у більш крупних форпостах, таких як Царичанський, Усть-Самарський та Білозерський ретраншементи. Обози з продовольством та іншими припасами, що направлялися до армії, могли знайти в редутах захист від раптових ворожих нападів і зазвичай зупинялись у степових укріпленнях на ночівлю [5, с. 100]. На випадок повернення військ пізньою осінню вояки гарнізонів редутів мали вести заготівлю сіна для коней. Також солдати і козаки редутних команд здійснювали конвоювання до Української лінії кур'єрів, яких надсилав Мініх із донесеннями про перебіг бойових дій [7, с. 347]. Щодо ефективності редутів Манштейн із подивом зазначав, що «хотя эти крепостцы были расположены среди степи, а татары нападали на многие из них, однако они не взяли ни одной и перехватили только одного или двух курьеров, посланных Минихом» [5, с. 100].

Редути, споруджені під час кримського походу 1736 р., успішно виконували свої функції впродовж усіх наступних воєнних років. Після закінчення в 1739 р. війни з Туреччиною і переміщення кордону на південь, редути втратили своє стратегічне значення і перестали використовуватися як військові осередки. Після виведення з них залог, залишені без нагляду укріплення поступово руйнувалися під дією сил природи.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що згідно з письмовими джерелами, перші редути на території Орільсько-Самарського межиріччя виникли навесні 1736 р. Розташовувалися вони

вдодовж шляху, котрим Дніпровська армія просувалася до Криму, зокрема у місцевостях поблизу річок Чаплинки та Кільчені. На сьогодні питання визначення точного маршруту армії Мініха на переході від Орелі до Самари є дискусійним [9, с. 99; 14, с. 86, 87]. Тому, встановивши місця розташування редутів, можна доволі точно визначити напрямки проходження окремих відрізків шляху, яким військові колони здійснювали марш під час кримської експедиції військ Мініха. З іншого боку, без з'ясування топографічних особливостей маршруту Дніпровської армії межиріччям Орелі та Самари важко провести ідентифікацію та локалізацію редутів на сучасній карті регіону [20]. Можна констатувати, що проблеми локалізації редутів і уточнення шляху, яким рухалася Дніпровська армія, тісно взаємопов'язані. Для вирішення цих доволі складних питань, насамперед, потрібно звернутися до картографічного матеріалу другої чверті XVIII ст., на якому містяться позначення ходу військових дій російської армії на кримському театрі в 1736 р.

Із наявних у нашому розпорядженні архівних карт зазначеного періоду найбільш інформативною є «Карта предпринятых в 1736 году от Армеи Ея Императорского Величества против турок и татар победоносных военных действий между Доном и Днепром и при оных реках», датована 1736 р. [6]. Згідно з цією картою, маршрут Дніпровської армії від Орелі до Самари починався біля Царичанського ретраншементу та пролягав повз річки Чаплинку і Кільчень. Також на даній карті зображені споруджені вздовж шляху просування армії польові укріплення – редути. Цікаво те, що на карті схематично позначені не тільки приблизні місця розташування редутів, а й передані, хоч і доволі умовно, інженерні особливості їхніх конструкцій. Так, згідно з досліджуваним картографічним джерелом, між Царичанським ретраншементом і правим берегом Чаплинки на схід від маршруту руху армії Мініха знаходилися три фортифікаційні споруди, одна з яких являла собою редут класичної чотирикутної форми (рис. 1). Два інших укріплення мали складну форму і, відповідно до класифікації Ф. Ф. Ласковського, належали до другого типу так званих «подвійних редутів» [7, с. 371–373].

За твердженням названого автора, подвійний редут являв собою земляну споруду, що складалася з двох невеликих чотирикутних редутів, довжина кожної зі сторін яких дорівнювала 15 саж. (32 м) і розташованих на відстані 40–60 саж. (85–128 м) один від одного. Проміжок між двома редутами з напільного боку прикривався ретраншементом у вигляді «тупаго исхадящего угла», а з горжі (тильного боку) – бруствером або траншейним ходом сполучення у вигляді прямої лінії.

Рис. 1. Карта предпринятых в 1736 году от Армен Ея Императорского Величества против турок и татар победоносных военных действий между Доном и Днепром и при оных реках (фрагмент, 1736 р.)

Усередині утвореного таким чином між двома чотирикутними фланговими редутами захищеного простору, зазвичай, розміщувалися провіантські магазини [7, с. 372, 373].

Слід зазначити, що в межах території межиріччя Орелі та Самари подвійні редуту були зведені виключно вздовж основного шляху проходження Дніпровської армії навесні 1736 р. Редуту, розташовані ближче до берега Дніпра, були збудовані, ймовірно, трохи пізніше часу здійснення маршу військ Мініха зазначеною територією. Вони мали більш характерну для цього виду оборонних споруд одинарну переважно чотирикутну форму укріплень [8, арк. 4].

Повернемося до розгляду карти військових дій 1736 р. Далі, відповідно до цієї карти, ще один чотирикутний редут знаходився на лівому березі річки Чаплинки, на захід від шляху просування армії. Подальший маршрут військ Мініха пролягав до річки Кільчень, що на розглядуваній карті позначена під назвою «Кильченка». Південніше переправи через Кільчень зображено два укріплення, розташованих на обох берегах річки одне навпроти одного. На правому березі знаходився подвійний редут, подібний до описаних вище, а на лівому – простий чотирикутний (див. рис. 1). Детальний план цих фортифікацій під назвою «Ретраншамент при реке Кельшинь в кампанию 1736 г.» міститься в альбомі-додатку до третього тому праці Ф. Ф. Ласковського і є копією з оригіналу креслення XVIII ст. [7, с. 952; 8, арк. 46].

Згідно з цим планом, на правому березі річки знаходився подвійний редут великих розмірів із загальною довжиною укріплень (по напільному краю рову) 150 саж. (320 м), шириною – 60 саж. (128 м). Усередині споруди розташовувалися провіантські магазини. На протилежному – лівому березі розміщувався окремий редут чотирикутної форми, кожна зі сторін якого складала 15 саж (32 м). На південь від укріплень по обох берегах Кільчені проходила «Большая дорога» – шлях, яким здійснювала марш Дніпровська армія. Також на плані показано чотири мости, наведені для переправи військ (рис. 2). Таким чином, описані укріплення, споруджені на обох берегах Кільчені, становили єдиний оборонний комплекс, утворений для захисту стратегічно важливої річкової переправи на шляху проходження армії. В письмових джерелах вони фігурують під назвами шанець Кільченка або Кільченьський шанець [13, с. 11, 12]. Далі від кільченьської переправи шлях полягав на південний схід і виходив до переправи через Самару (див. рис. 1).

Ще одним цікавим картографічним джерелом, на якому позначено шлях переходу армії Мініха межиріччям Орелі та Самари, є «Карта военных действий на Дону и Днепре Ея Императорскаго

Величества победоносная Армии 1736 года», датована 1739 роком [17, арк. 1]. На ній показано такий самий маршрут руху Дніпровської армії, як і на попередній карті, але, на відміну від першого розглянутого архівного документу, на цій карті не нанесено польові редуту, збудовані вздовж маршруту проходження військових колон до Самари.

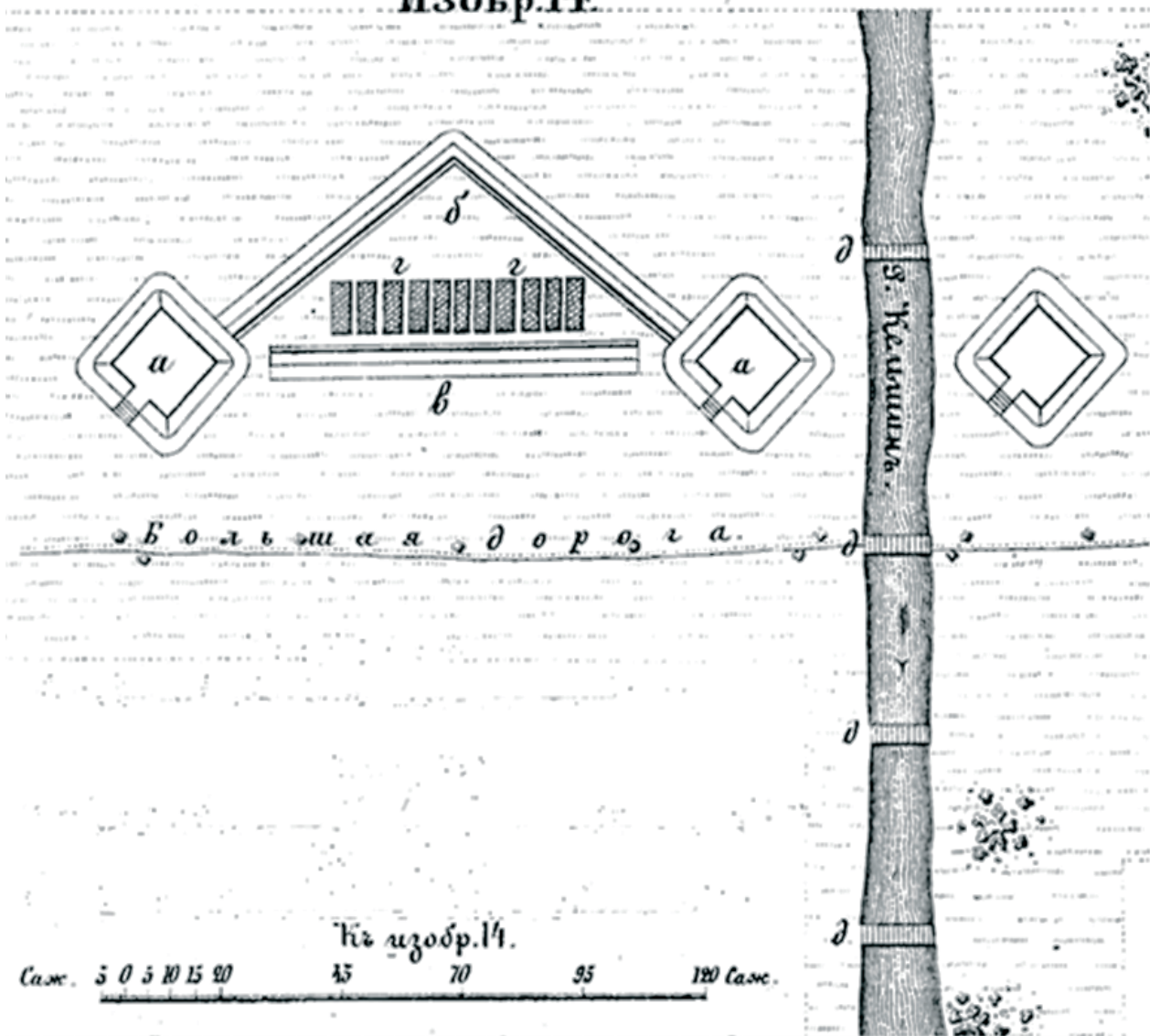
Проведений аналіз наявних письмових і картографічних джерел другої чверті XVIII ст. дозволяє зробити висновок, що між річками Ореллю і Самарою існували два райони, де були зосереджені редуту, засновані на початку кримського походу армії Мініха 1736 р. Зокрема, це місцевості, прилеглі до середньої течії річки Чаплинки і середньої течії річки Кільчені.

Місце розташування залишків одного з редутів, спорудженого у кампанію 1736 р. на правому березі Чаплинки, визначається за допомогою картографічних матеріалів кінця XVIII – другої половини XIX ст. Так, на плані Алексопольського повіту кінця XVIII ст. [12] на північ від сучасного смт Петриківка, поруч із верхів'ями безіменної балки зображено об'єкт під назвою «Старое укр.», тобто старе укріплення (рис. 3). На триверстовій Військово-топографічній карті Катеринославської губернії 1861 р. (ряд. XXV, арк. 13) у тому ж самому місці, де і на плані кінця XVIII ст., а саме – північніше сучасної Петриківки, поблизу верхів'їв балки Вискрутів-яр, у вигляді невеликого кургану позначено «Городок (Редут)» [2, арк. 2]. На обох картографічних джерелах кінця XVIII – другої половини XIX ст. також зображено великий шлях від Орелі до Самари, біля якого і знаходилися рештки старого укріплення. Місце для спорудження редуту на цій ділянці даного шляху було обрано не випадково, адже саме в районі верхів'їв б. Вискрутів-яр він перетинався зі шляхом, що йшов від містечка Нехвороща Полтавського полку, спускався у заплаву Дніпра і поєднувався з дорогою, що пролягала вздовж берега цієї річки.

У фондових сховищах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького зберігаються два плани залишків цієї фортифікаційної споруди, складені у першій половині XX ст., які дають змогу з'ясувати її зовнішній вигляд [10; 11]. На обох кресленнях зображені рештки типового подвійного редуту. Загальна довжина укріплень, що збереглися на момент складання планів, становила близько 170 м, ширина – близько 80 м (рис. 4, 5).

Залишки цього подвійного редуту знаходяться на відстані за 10 км на північний захід від давньої переправи через Чаплинку, що локалізується на території сучасного с. Чаплинка Петриківського району та за 6,5 км на північ від північної околиці сучасної Петриківки. Багаторічне розорю-

Ретраншаментъ при рѣкѣ Кельшинѣ,
въ кампанію 1736 года.
Изобр. 14.

Изобр. 14 (ориг.)⁵.

- Укрѣпленіе, причисленное къ разряду двойныхъ редутовъ;
- б. ретраншаментъ, примыкавшійся оконечностями своими къ редутамъ а и служившій для прикрытія магазиновъ г, г.;
- в. линія сообщенія, смыкавшая горжу, которая могла быть также приспособлена къ оборонѣ;
- д, д. мосты, наведенные при переходѣ русскихъ войскъ.

Рис. 2. Подвійний редут на переправі через р. Кільчень (за Ф. Ф. Ласковським)

Рис. 3. План Алексопольського повіту (фрагмент, кінець XVIII ст.)

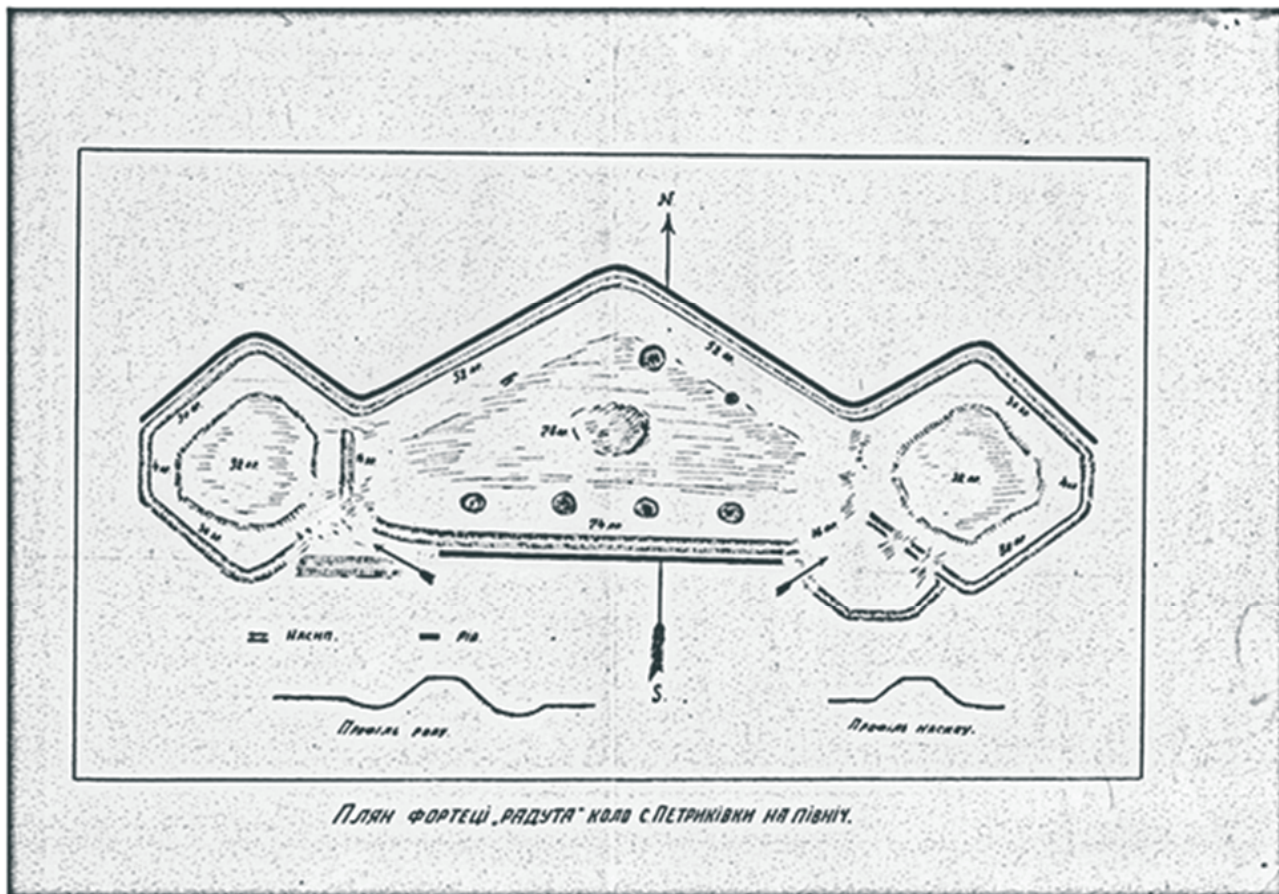

Рис. 4. План фортеці «Радута» коло с. Петриківки на північ (ДНІМ)

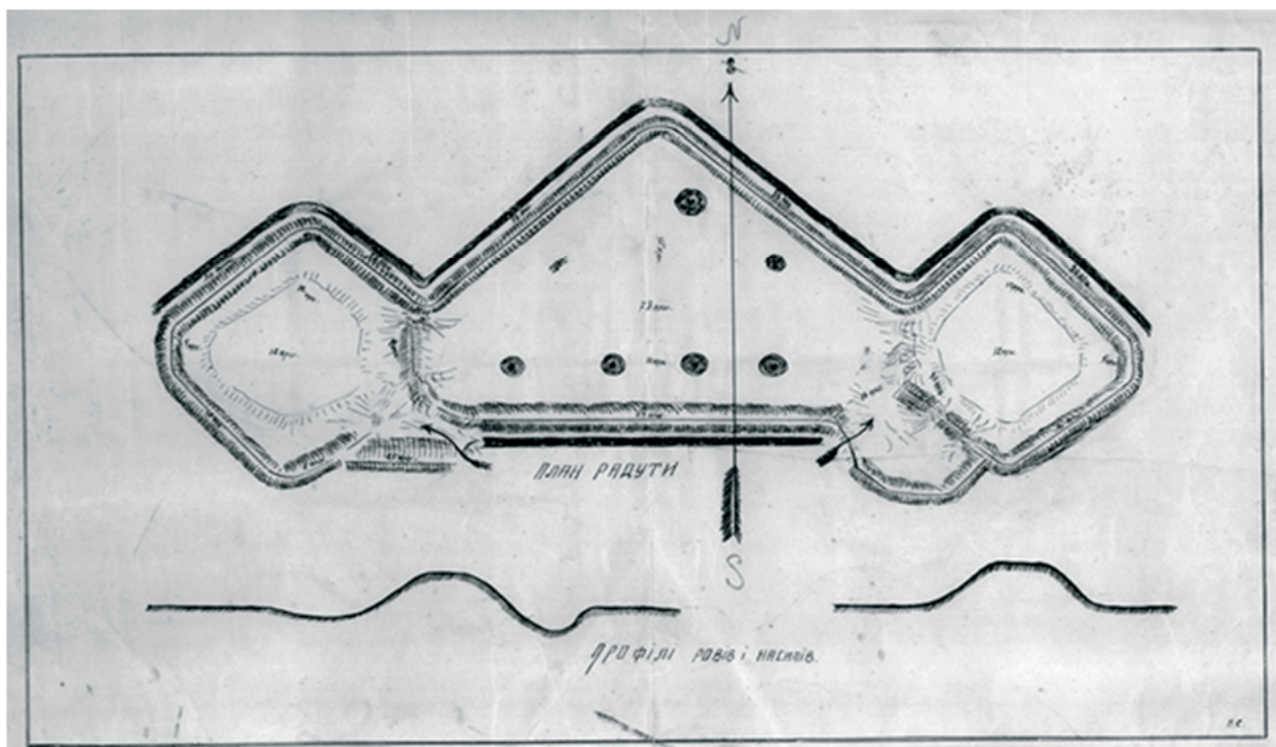

Рис. 5. План Радуги (ДНІМ)

вання поверхні призвело до значної деформації зовнішнього вигляду фортифікаційних елементів споруди. Але навіть незважаючи на це, контури залишків укріплення сьогодні все ще доволі добре проглядаються на супутниковій карті Google maps (рис. 6). При цьому вони загалом співпадають з формою та розмірами укріплення, зображеного на кресленнях, виявлених у фондах Дніпропетровського історичного музею.

Місцезнаходження решток ще одного подвійного редуту, розташованого поблизу правого берега Кільчени біля сучасного с. Степове Дніпропетровського району, встановлено за допомогою німецької військової аерофотозйомки 1941 р., люб'язно наданої для проведення дослідження В. В. Олещенком (рис. 7). Треба відмітити, що зображення цього укріплення відсутнє на вищерозглянутій карті військових дій 1736 р. зі схематичним позначенням редутів. Завдяки географічним координатам, доданим до листа зйомки, вдалося досить точно визначити його місцезнаходження на сучасній топографії. Крім того, масштаб, у якому була виконана аерофотозйомка, дозволив з'ясувати розміри виявленого редуту, загальна довжина укріплень якого становила близько 200 м, ширина – близько 50 м.

Цікаву подробицю, здатну пролити світло на причину вибору місця для спорудження редуту, зафіксованого на аерофотозйомці періоду Другої світової війни, демонструє «Достоверная Ландкарта меж рек Днепра и Донца на разстояниях

от устья Самары до Изюма и Луганской станицы, сочиненная 1749 года в сентябре и октябре месяцах», копія якої датована 1758 р. [4]. На даній карті зображено великий шлях від Орелі до Самари, що починався біля містечка Царичанки – ймовірно той самий, яким у 1736 р. проходила Дніпровська армія Мініха. На правому березі Кільчени, приблизно в районі сучасного с. Степове та місця розташування залишків подвійного редуту, зазначений шлях розгалужувався на дві гілки. Перша гілка повертала на південний схід до переправи через Кільчень, друга — прямувала далі на південь і виходила на правий берег Самари в районі залишків колишньої московської фортеці Новобородицької (Богородицької), яку в тому ж 1736 р. Мініх поновив під назвою «Самарський ретраншемент» [7, с. 346].

Отже, на основі розглянутої карти середини XVIII ст. можна зробити припущення, що даний подвійний редут був збудований поруч зі стратегічно важливою розвилкою шляху сполучення між Ореллю й Самарою. Місцезнаходження самої розвилки можна встановити за допомогою вже згадуваної вище триверстової Військово-топографічної карти Катеринославської губернії другої половини XIX ст. На останній місці розгалуження шляху, що йшов від Царичанки, показано біля кургану Могила Гостра (досліджений в 70-х рр. XX ст.). Сам подвійний редут на даній карті позначений південніше у вигляді ланцюжка з трьох невеликих за розмірами курганів [2, арк. 2].

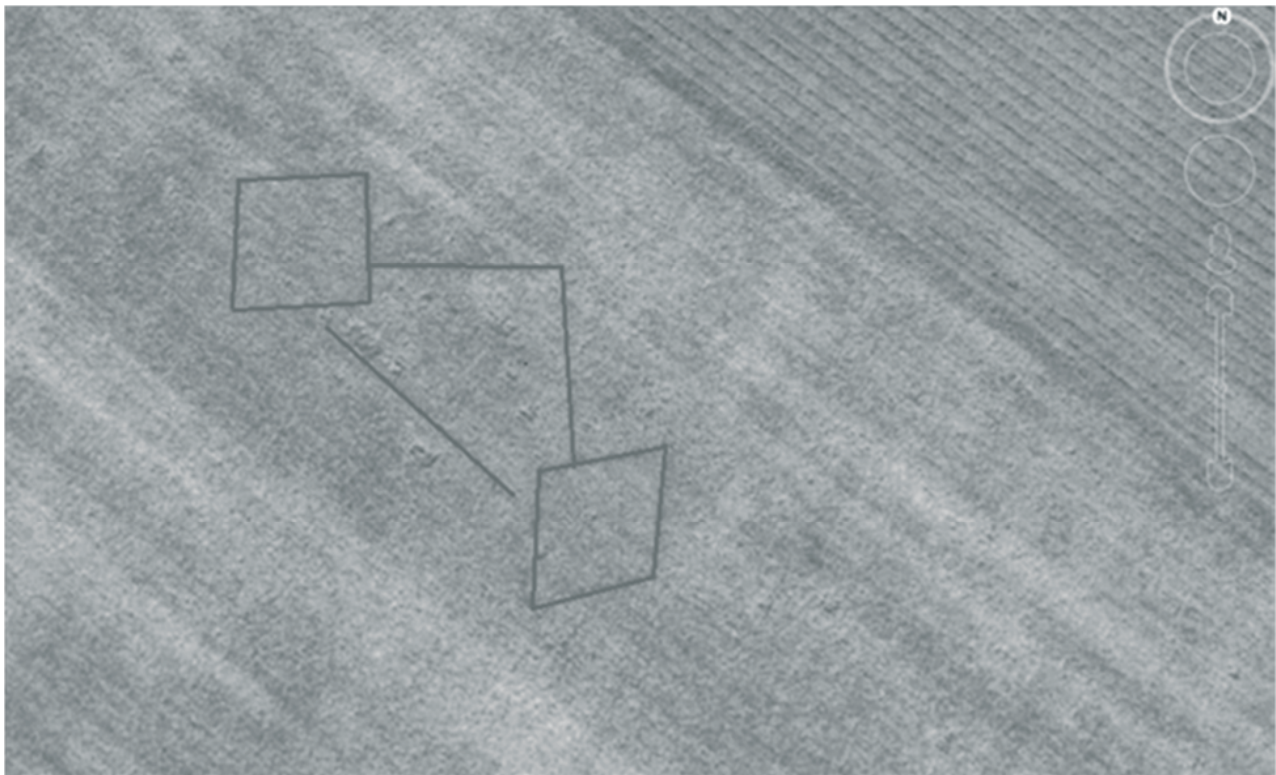

Рис. 6. Прорис контурів залишків редуту поблизу р. Чаплинка, що проглядаються на супутниковій карті Google maps

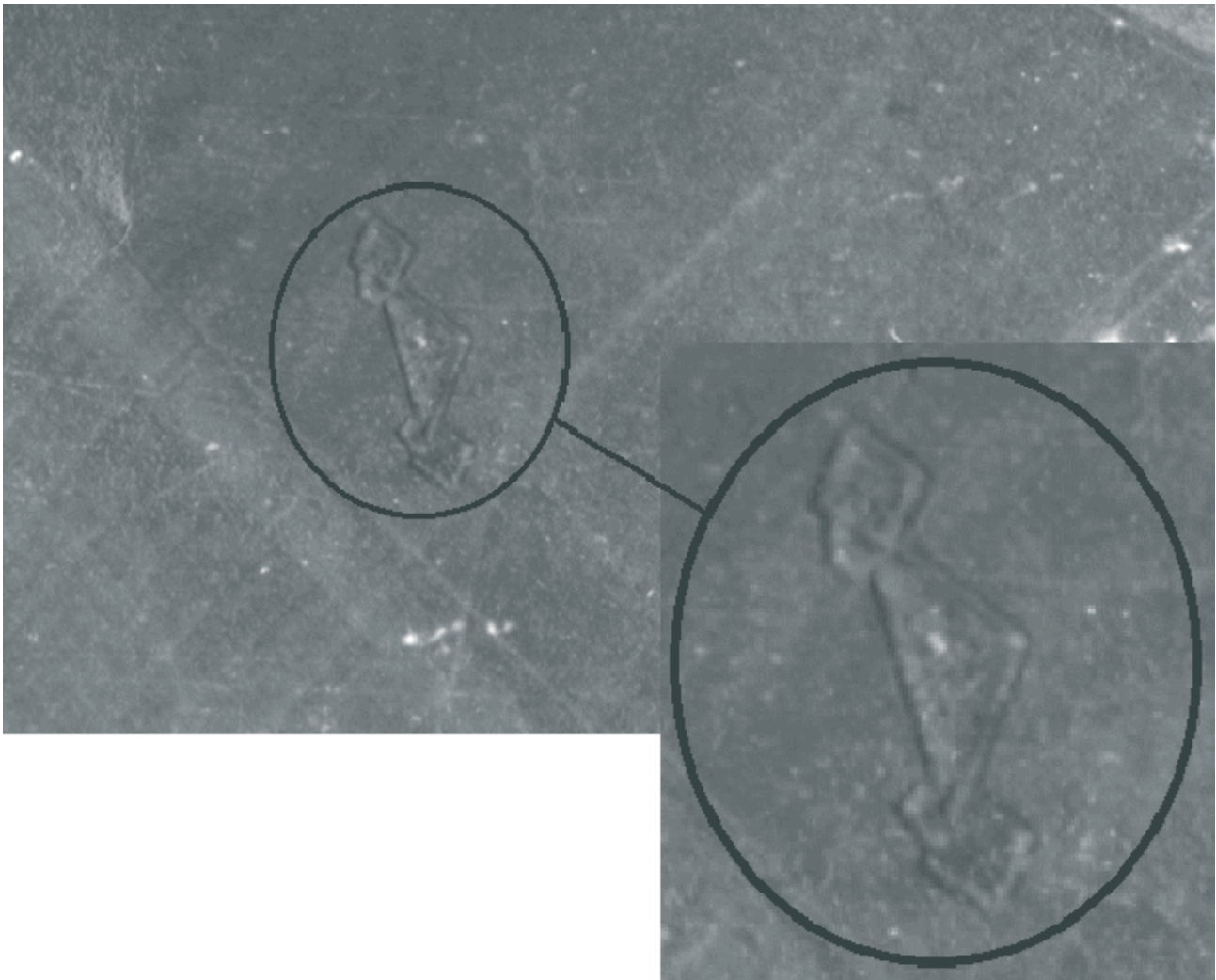

Рис. 7. Залишки редуту на правому березі р. Кільчень (німецька аерофотозйомка, 1941 р.)

Після проведення аналізу наявних письмових і картографічних джерел, а також вивчення матеріалів аерофотозйомки початку 40-х рр. XX ст. і сучасних супутникових карт, наступним етапом стали польові дослідження, які поки що обмежилися лише візуальним оглядом визначених місць знаходження укріплень XVIII ст. Це дозволило встановити їх точне розташування на місцевості та з'ясувати сучасний стан збереженості. В результаті проведених обстежень були виявлені наземні ознаки залишків земляних укріплень двох подвійних редутів. Відстань між редутами становить близько 25 км по прямій лінії.

Залишки першого редуту знаходяться на відстані 2,6 км на північ від північної околиці с. Жовтнєве Петриківського району Дніпропетровської області на орному полі. Розташовані вони на схилі вододілу балок Вискрутів-яр (за 0,65 км на схід від верхів'їв балки) та Сухої, що є лівою притокою Чаплинки. Сучасні розміри: довжина – близько 170 м, ширина – 80 м, максимальна висота – 0,3 м. Поверхня залишків редуту

розорюється. Фронт укріплення звернуто до північного сходу.

Рештки другого виявленого редуту знаходяться на відстані 2,7 км на схід від північно-східної околиці с. Степове Дніпропетровського району Дніпропетровської області та за 0,8 км на північний захід від насосної станції каналу Фрунзенської зрошувальної системи, на орних полях і в просвіті лісосмуги (посадки). Вони розташовуються на схилі другої надзаплавної тераси Дніпра і за 1,6 км на південний захід від верхів'їв балки Тернуватой, лівої притоки Кільчені. Збереглася лише центральна задернована частина укріплення заввишки близько 0,5 м, що розміщується між двома частинами сучасної лісосмуги. Бокові елементи редуту, які знаходяться на ріллі, знівельовані. На супутниковій карті Google maps їхні сліди проглядаються з обох боків лісосмуги і мають вигляд великих плям освітленого ґрунту невизначеної форми. Фронт укріплення було звернуто до північного сходу.

Обстеження визначеного за допомогою архівної та сучасної топографії місця переправи Дніпровської армії через Кільчень, на обох берегах якої були збудовані укріплення у вигляді подвійного та окремого чотирикутного редутів, не дало позитивного результату – візуальних ознак оборонних споруд XVIII ст. виявлено не було. Пояснюється це тим, що береги Кільчені в місці розташування укріплень зазнали значного господарського впливу і сьогодні зайняті присадибними ділянками жителів с. Спаське.

На основі вищевикладеного матеріалу можна зробити попередню спробу реконструювати відтинок шляху від Орелі до Кільчені, котрим рухалася Дніпровська армія, та виконати топографічну прив'язку до нього виявлених редутів. Цей шлях починався біля Царичанського ретраншементу і пролягав на південний схід вздовж лівого берега Орелі приблизно по маршруту сучасного шосе від смт Царичанка до с. Драгівка Царичанського району. За Драгівкою шлях перетинав р. Прядівка, ліву притоку Орелі, проходив по західній околиці сучасного с. Лисківка Царичанського району і прямував на південний схід до місцевості, через яку зараз пролягає відтинок каналу Дніпро–Донбас. Від вигину каналу з південного заходу на південь шлях йшов до району північної околиці сучасного с. Новопідкраж Царичанського району і звідти підіймався на другу надзаплавну терасу Дніпра. Далі він прямував вододілом і проходив верхів'ями балок Пологутин-яр і Вискрутів-яр. На схід від верхів'їв останньої знаходився перший виявлений подвійний редут. Між балкою і редутом шлях перетинався зі шляхом, що йшов від містечка Нехворощі до Дніпра. Далі від редуту шлях із Царичанки прямував північніше верхів'їв балки Рідків-яр і перетинав верхів'я балки Вишнякова, що з правого берега впадає в Чаплинку. Потім шлях спускався у долину Чаплинки і виходив до броду через цю річку, що знаходився в межах сучасного с. Чаплинка. Від чаплинського броду шлях знову підіймався на другу дніпровську надзаплавну терасу і проходив самим її краєм по лінії північ – південний схід паралельно сучасним селам Улянівка Петриківського району і Чумаки та Степове Дніпропетровського райо-

ну. Біля кургану Могила Гостра шлях розгалужувався на дві гілки, котрі різними маршрутами йшли до Самари. Поблизу утвореної таким чином розвилки знаходився другий виявлений подвійний редут. Від розвилки перший відтинок шляху, яким здійснювала марш Дніпровська армія в 1736 р. повертав на схід та пролягав повз верхів'я балки Тернуватой, спускався до гирла балки Колодезеватой й далі заплавою виходив до переправи через річку Кільчень, що локалізується в межах сучасного с. Спаське, а вже звідти направлявся до Самари. Другий відтинок цього ж шляху від Могили Гострої прямував далі краєм дніпровської другої надзаплавної тераси і спускався до правого берега Самари біля колишньої Новобородицької фортеці. На останок треба зазначити, що проходження цього реконструйованого відрізка шляху, яким рухалися війська Мініха на Крим, не співпадає з жодним маршрутом залізниць кінця XIX–XX ст.

Таким чином, у результаті проведеного аналізу письмових і картографічних джерел, а також польових досліджень, здійснених на території Орільсько-Самарського межиріччя в районах, прилеглих до середніх течій річок Чаплинки та Кільчені, було виявлено залишки двох польових фортифікаційних споруд – редутів періоду російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Встановлено, що за своїми інженерними особливостями ці укріплення відносяться до типу подвійних редутів. Локалізація на місцевості та картографування редутів дозволяє уточнити деякі відрізки проходження шляху, що був використаний Дніпровською армією під час походу на Крим в кампанію 1736 р. Виявлення решток редутів відкрило нові можливості для активізації пошуків і вивчення об'єктів польової фортифікації, споруджених у західній частині межиріччя Орелі та Самари в період російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Перспективність подальших археологічних досліджень виявлених об'єктів не викликає сумнівів. Результатом майбутніх робіт може стати отримання нової цінної джерельної інформації щодо особливостей фортифікації та внутрішньої забудови, а також побуту залог цих малих оборонних споруд XVIII ст.

Бібліографічні посилання

1. Байов А. К. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. Война с Турцией в 1736–1739 гг. Первые три года войны / А. К. Байов. – СПб., 1906. – Т. 1.
2. Военно-топографическая карта Екатеринославской губернии. М 1 : 126000 (в 1 дюйме 3 версты). – СПб., 1861.
3. Всеподданнейшие донесения графа Миниха. Моск. отд. Арх. Гл. штаба. Ч. 1, Донесения 1736 и 1737 годов: по списку поручика запаса арм. кав. М. П. Прокоповича / под ред. Генерального штаба полковника А. З. Мышлаевского //

Сборник военно-исторических материалов. – СПб., 1897. – Вып. X.

4. Достоверная ландкарта меж рек Днепра и Донца на расстояниях от устья Самары до Изюма и Луганской станции, сочиненная 1749 года в сентябре и октябре месяцах / копия 1758 года // Російський державний історичний архів. – Ф. 1399, оп. 1, спр. 235.
5. Записки Манштейна о России 1727–1744 // Приложение к «Русской старине» – СПб., 1875.

6. Карта предпринятых в 1736 году от Армии Ея Императорского Величества против турок и татар победоносных военных действий между Доном и Днепром и при оных реках (1736 г.) // Російський державний архів давніх актів. – Ф. 192, оп. 1, спр. 12, ч. 2.

7. Ласковский Ф. Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России. Опыт инженерного искусства после императора Петра I до императрицы Екатерины II / Ф. Ф. Ласковский. – СПб., 1865. – Ч. III.

8. Ласковский Ф. Ф. Карты, планы и чертежи к III части материалов для истории инженерного искусства в России / Ф. Ф. Ласковский. – СПб., 1866.

9. Лашенко Х. Г. До історичної географії часів Нової Січі: шляхи, броди, переправи як елементи єдиної системи сполучень / Х. Г. Лашенко // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XX століть. – Запоріжжя, 1998. – Вип. 3 – С. 96 – 104.

10. План фортеці «Радута» коло с. Петриківки на північ // Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького (далі – ДНІМ) – Арх. – 841/КН – 38829.

11. План Радуги // ДНІМ – Арх. – 836/КН – 38824.

12. План Алексопольского уезда // Російський державний військово-історичний архів. – Ф. 846, оп. 16, спр. 20772.

13. Приказы графа Миниха за 1736–1738 гг. / под ред. Генерального Штаба полковника А. Байова // Сборник военно-исторических материалов. – СПб., 1904. – Вып. XIV.

14. Репан О. Палімпсест. Коріння міста: поселення XVII–XVIII століть в історії Дніпропетровська / О. Репан, В. Старостін, О. Харлан. – К., 2008.

15. Репан О. А. Структура гарнізону Старосамарського ретраншементу / О. А. Репан // Наддніпрянська Україна:

історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. – Д., 2010. – Вип. 8. – С. 233–239.

16. Ромашко В. А. Отчет о раскопках останков военного архитектурного сооружения 18 века на ул. Передовой г. Днепропетровска по трассе строящейся объездной дороги / В. А. Ромашко, З. П. Марина, Д. Л. Тесленко. – Д., 2004 // Архів Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей. – № 12.

17. Собрание ландкарт принадлежащих к описанию бывшей с турками и татарами последней войны в 1736, 1737, 1738 годах – СПб., 1739.

18. Сухомлин О. Д. Проблеми локалізації та функціонування редутив у межиріччя Орелі та Самари / О. Д. Сухомлин // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження – Д., 2012–2013. – Вип. 11. – С. 25–39.

19. Сухомлин О. Д. Джерело до історії Оріль-Самарського межиріччя доби Нової Запорозької Січі / О. Д. Сухомлин // Січеславський альманах: зб. наук. пр. з історії українського козацтва. – Д., 2014. – № 7. – С. 51–62.

20. Топографическая карта: Днепропетровская область (М 1 : 200000). – К., 2003 (Лицензия Министерства экологии и природных ресурсов Украины на право выполнения картографических работ № 052452 от 26.09.2001 г.).

21. Харлан О. Фортифікаційні споруди XVIII ст. на території сучасного Дніпропетровська / О. Харлан // Військово-історичний альманах – К., 2009. – № 2. – С. 51–59.

22. Швидько Г. К. Картографічні матеріали РДВІА як джерело до історії Південної України / Г. К. Швидько // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник: матеріали Першої міжрегіон. істор.-краєзн. конф. – Д., 1998. – Вип. 1. – С. 92–96.

References

1. Bayov, A. K., 1906. *Russkaya armiya v tsarstvovaniiye imperatritsy Army Ioannovny. Voyna s Turtsiyey v 1736-1739 gg. Pervyye tri goda voyny* [The Russian army during the reign of Empress Anna Ioanovna. The war with Turkey in 1736-1739. The first three years of the war]. St. Petersburg, vol. 1 (in Russian).

2. *Voyenno-topograficheskaya karta Yekaterinoslavskoy gubernii. M 1 : 126000 (v 1 dyuyme 3 versty)* [Military topographical map of Ekaterinoslav province. 1 : 126,000 (3 verst per 1 inch)], 1861. St. Petersburg (in Russian).

3. Myshlaevsky, A. Z. (eds.), 1897. *Vsepoddanneyshiyе doneseniya grafa Minikha. Moskovskomu otdeleniyu Arkhiva Glavnogo shtaba. Ch. 1 : Doneseniya 1736 i 1737 godov: po spisku poruchika zapasa armeyskogo kaznacheya M. P. Prokopovicha* [The most loyal reports of Count Minich to Moscow branch of the Archives of General Staff. Part 1: Reports of 1736 and 1737 were as follows: the list of the army reserve lieutenant treasurer M. P. Prokopovich]. *Sbornik voyenno-istoricheskikh materialov* [Collection of military and historical materials]. St. Petersburg, vol. 10 (in Russian).

4. *Dostovernaya landkarta mezh rek Dnepra i Donsa na razstoyaniyakh ot ust'ya Samary do Izyuma i Luganskoy stanitsy, sochinennaya 1749 goda v sentyabre i oktyabre mesyatsakh* [Reliable landkarta between the rivers Dnieper and Donets on distance from the mouth of the Samara to Izum and Lugansk village, composed in 1749, in September and October], 1758. *The Russian State Historical Archive*, fund 1399, inv. 1, file 235 (in Russian).

5. *Zapiski Manshteyna o Rossii 1727 – 1744* [Manstein's Notes about Russia 1727 – 1744], 1875. *Prilozheniye k «Russkoy starine»* [Annex to the “Russian antiquity”]. St. Petersburg (in Russian).

6. *Karta predprinyatykh v 1736 godu ot Armei Yeya Imperatorskogo Velichstva protiv turok i tatar pobedonosnykh voyennykh deystviy mezhdu Donom i Dneprom i pri onykh rekakh, 1736 g.* [Map taken in 1736 by Her Majesty Army against

the Turks and Tatars victorious hostilities between the Don and Dnieper rivers and other], 1736. *The Russian State Archive of Ancient Acts*, fund 192, inv. 1, file 12, part 2 (in Russian).

7. Laskowski, F. F., 1865. *Materialy dlya istorii inzhenernogo iskusstva v Rossii. Opyt inzhenernogo iskusstva posle imperatora Petra I do imperatritsy Yekateriny II* [Materials for the history of engineering in Russia. Experience in engineering after the Emperor Peter I to Catherine II]. St. Petersburg, part 3 (in Russian).

8. Laskowski, F. F., 1866. *Karty, plany i chertezhi k 3-y chasti materialov dlya istorii inzhenernogo iskusstva v Rossii* [Maps, plans and drawings to the 3d part of the materials for the history of engineering in Russia]. St. Petersburg (in Russian).

9. Laschenko, H. G., 1998. *Do istorychnoyi heohrafiyi chasiv Novoyi Sichi: shlyakhy, brody, perepravu yak elementy yedynoyi systemy spoluchen'* [To historical geography by the time of the of the New Sich : paths, fords, ferries as elements of a single system of communications]. *Zapysky naukovy-doslidnoyi laboratoriyi istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny Zaporiz'koho derzhavnoho universytetu: Pivdenna Ukrayina XVIII – XX stolit'* [Notes of the Research Laboratory of history of the Southern Ukraine in Zaporizhzhya State University : Southern Ukraine in the 18th – 20th centuries]. Zaporizhzhya, iss. 3, pp. 96 – 104 (in Ukrainian).

10. *Plyan fortetsi «Raduta» kolo sela Petrykivky na pivnich [Plan of the Raduta fortress near the Petrykivka village at north]. Dmytro Yavornytsky Dnipropetrovsk National History Museum, arch. no 841 / KH - 38829.*

11. *Plan Raduty* [The Raduty plan]. *Ibid.*, arch. no 836 / KH - 38824.

12. *Plan Aleksopol'skogo uyezda* [Plan of the Aleksopolsky County]. *Russian State Military History Archive*, fund 846, inventory 16, file 20772.

13. Bayov, A. (ed., Colonel of General Staff), 1904. *Priказы графа Миниха за 1736 – 1738 гг.* [The orders of Count Minich in

1736 – 1738 years]. *Sbornik voyenno-istoricheskikh materialov* [Collection of military and historical materials]. St. Petersburg, vol. 14 (in Russian).

14. Repan, O., Starostin, V., & Harlan, O., 2008. *Palimpsest. Korinnya mista: poselennya XVII – XVIII stolit' v istoriyi Dnipropetrovs'ka* [The roots of the city: the settlements of the 17th – 18th centuries in the history of Dnipropetrovsk]. Kiev (in Ukrainian).

15. Repan, A., 2010. Struktura harnizonu Starosamars'koho retranshementu [Garrison structure of the Starosamarsky retrenchment]. *Naddnipyrians'ka Ukrayina: istorichni protsesy, podiyi, postati* [Naddnipyrianska Ukraina: historical processes, events, personalities] [Scientific works]. Dnipropetrovsk, iss. 8, pp. 233 – 239 (in Ukrainian).

16. Romashko, V. A., Marina, Z. P., & Teslenko, D. L., 2004. Otchet o raskopkakh ostankov voyennogo arkhitekturnogo sooruzheniya 18 veka na ulitse Peredovoy goroda Dnepropetrovska po trasse stroyashchey ob'yezdnoy dorogi [The report about the excavation of the remains of the military architecture of the 18th century buildings on the Peredovaya street of the Dnepropetrovsk city on the highway under construction of a bypass road. Dnepropetrovsk]. *Archive of the Dnipropetrovsk regional center for protection of historical and cultural values*, No 12 (in Russian).

17. *Sobraniye landkart prinadlezhashchikh k opisaniyu byvshey s turkami i tatarami posledney voyny v 1736, 1737, 1738 godakh* [Landkart Assembly belonging to the description of the former with the Turks and Tatars and the last war in 1736, 1737, 1738's], 1739. Saint-Petersburg (in Russian).

18. Suhomlyn, O. D., 2012/2013. Problemy lokalizatsiyi ta funktsionuvannya redutiv u mezhyrichchi Oreli ta Samary

[Problems of localization and functioning of redoubts of the 18th century in Orel and Samara Interfluve]. *Prydnipov'ya: istoryko-krayeznavchi doslidzhennya* [Prydniprovya: historical local lore investigations]. Dnipropetrovsk, iss. 11, pp. 25-39 (in Ukrainian).

19. Suhomlyn, O. D., 2014. Dzherelo do istoriyi Oril'-Samars'koho mezhyrichchya doby Novoyi Zaporoz'koyi Sichi [The source for the history of Orel and Samara Interfluve in period of New Sich]. *Sichslavskyy al'manakh: zbirnyk naukovykh prats' z istoriyi ukrayins'koho kozatstva* [Sichslavskyy Almanac: scientific research works on the history of Ukrainian Cossacks]. Dnipropetrovsk, No 7, pp. 51-62 (in Ukrainian).

20. *Topograficheskaya karta: Dnepropetrovskaya oblast'* [Topographic map: Location Dnipropetrovsk region] (1 : 200000), 2003. Kiev. (License of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine on the right to perform mapping No 052452, 26.09.2001).

21. Harlan, A., 2009. Fortyfikatsiyi sporudy XVIII st. na terytoriyi suchasnoho Dnipropetrovs'ka [Fortifications of the 18th century on the territory of modern Dnipropetrovsk]. *Vys'kovo-istorychnyy al'manakh* [Military and Historical Almanac]. Kyiv, No 2, p. 51-59 (in Ukrainian).

22. Shvydko, G. K., 1998. Kartohrafichni materialy RDVIA yak dzherelo do istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny [RSWHA cartographic material as a source for the history of Southern Ukraine]. *Naddnipyrians'kyy istoryko-krayeznavchyy zbirnyk: materialy Pershoyi mizhrehional'noyi istoryko-krayeznavchoyi konferentsiyi* [Naddnipyriansky collection of local lore history: the materials of First interregional local lore history conference]. Dnipropetrovsk, iss. 1, pp. 92–96 (in Ukrainian).

Надійшла до редколегії 21.01.2016